

A tipográfiai betűrendszer kialakulása

Gécs Béla

Amikor a betűöntés önálló mesterségként kivált a könyvnyomtatás kebeléből, akkor vált legelőször szükségessé a betűk nagysága dolgában bizonyos rendszernek a megállapítása. Addig a betűiket maguk készítő egyes könyvnyomtatók mindössze arra szorítkoztak, hogy betűkészleteik a maguk keretén belül egyforma nagyságú betűtörzseket foglaljanak magukban. Legfőképpen csak azért, mert e nélkül nem igen lehetett volna a sorokat egyenes vonalban állóknak alakítani.

A betűnagyságok szaporodásával az együtthasználhatóság szempontja bizonyos rendszernek a kialakulását tette szükségessé, ami a betűöntés és könyvnyomdászat két külön mesterséggé való fejlődésével még inkább érezhetővé vált. Megnehezítette a dolgot, hogy abban az időben egységes mértékről még egyetlen ország határán belül sem volt szó. Más volt a bécsi láb, a badeni láb, a rajnai láb, a francia vagy angol láb mérete. Ahhoz, hogy a betűrendszernek olyan alpméretet adjanak, mint a német eredetű negyedpetit vagy a francia eredetű pont: több száz esztendő kellett. Addig sokféle kísérlet történt. Hosszú időbe telt, míg rájöttek, hogy a tercia betű 2 petitből, a textus 2 garmondból, a cicerós 2 nonpareille-ből stb. álljon; a négyszögek, térszögek, tágitók, úrtöltők nagyságrendje nem a betűtörzs négyzetéből, hanem egységes méretből vezettségük le.

A 17. és 18. században már többféle betűrendszert használtak Európában. (Angliában a yardra alapított rendszert használták.) Franciaországban pedig a zseniális Fournier munkálkodása nyomán pontokban kezdtek számítani.

A 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben legnagyobb nyomdáinkban is kétféle betűrendszer járta: a Haase-féle (közönséges házinak nevezett) meg a Didot–Berthold-féle, ami magától értetődően tömérdek bajra adott alkalmat. Sok pénzbe és fáradságba került az egységesítés.

Didot, Firmin

Didot, Firmin (1764–1836) apja Didot Ambrois Francois, a nagy francia könyvnyomdász-dinasztia alapítója volt. Fia vezette tovább a híres Didot officinát, aki kiváló könyvművész, betűmetsző és új betűtípusok alkotója. Legsikeresebb, klasszicista betűsorát 1819-ben alkotta. Betűöntődéjében a betűöntést nagy tökélyre emelte, ő a megalapítója a tipográfiai betűrendszerünknek.

Hazánkban, Ausztriában, Németországban és általában amaz országokban, ahol a métermérték van bevezetve, a francia Didot által a 19. század elején kieszelt és a német Berthold által 1878-ban Förster csillagász segítségével a métermértékre átdolgozott pontrendszert hasz-

nálják, és normális rendszernek nevezik. Ennek alapja a tipográfiai pont. Egy méter = 2660 tipográfiai ponttal, 30 centiméter = 133 nonpareille = 798 pont.

◆ Didot–Berthold tipográfiai betűrendszere:

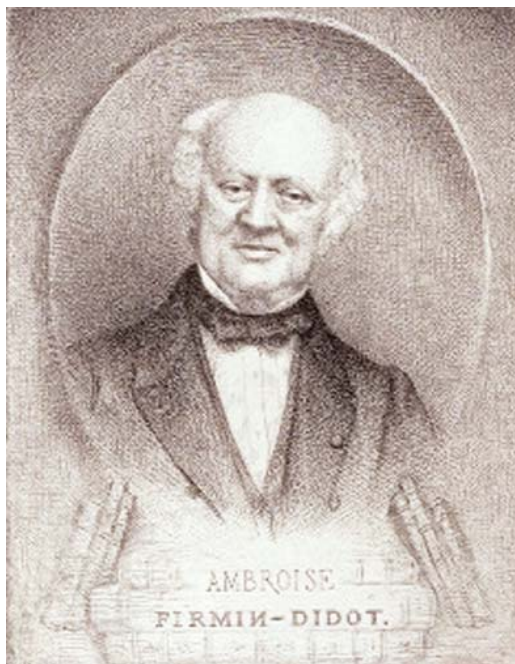
- ◆ Gyémánt – 4 pont
- ◆ Gyöngy – 5 pont
- ◆ Nonpareille – 6 pont
- ◆ Kolonel – 7 pont
- ◆ Petit – 8 pont
- ◆ Borgisz – 9 pont
- ◆ Garmond – 10 pont
- ◆ Ciceró – 12 pont
- ◆ Mittel (mediális) – 14 pont
- ◆ Tercia – 16 pont
- ◆ Textus – 20 pont
- ◆ Kétcicerós – 24 pont
- ◆ Kétmitteles – 28 pont
- ◆ Háromcicerós – 36 pont
- ◆ Négycicerós – 48 pont

A BETŰFOKOZATOK ELNEVEZÉSÉNEK EREDETE

Ha pontosan, rendszerbe sorolhatóan meghatározott nagyságuk nem is volt három-négy évszázaddal ezelőtt a betűknek, bizonyos nagysági határon belül megvolt az elnevezésük. A legtöbb ilyen elkeresztelés a 16. századra esik, de hogy esetről esetre mi adott rá alapot: nem mindig tudjuk biztossággal. Az elnevezések az eddigi adatok alapján:

◆ A *briláns* és a *gyémánt* elnevezésekkel a régi könyvnyomtató valószínűleg e betűnagyságok értékére voltára akart utalni; ugyanez lehet a magyarázata a *gyöngy* (perl) és a *nonpareille* (franciául annyi, mint páratlan) elnevezéseknek is. A *petit* szó kicsinyt jelent franciául, de a franciák nem használják, hanem csakis mi meg a németek. Különbö a németek sem valami régen; azelőtt *Jungfräuschrift*-nek nevezték a petitnek megfelelő betűnagyságot. Angliában és Amerikában *Brevier* ennek a neve, valószínűleg azért, mert papi breviariumot nyomtathattak vele először.

◆ A *bourgeois* szintén francia szó, s „polgári”-t jelent. Nevét állítólag a híres rajzoló s nyomdász Geofroy Torytól kapta, aki a nemességnek szánt pompás kiadásokon kívül a polgárság számára is nyomtatott könyveket, mégpedig

Ambroise Firmin-Didot

ilyen apró betűkkel, hogy olcsóbbak legyenek. A *bourgeois*-nak körülbelül megfelelő betűnagyságot különben már korábban is ismerték, például Velencében 1498-ban már egész művet nyomtattak véle. A *bourgeois* betűnagyságot nálunk *borgisz*-nak hívják, s Németországban is így ejtik ki a szót, ami tudatlanságra vezethető vissza.

◆ A *garmond* elnevezés Estienne Robert híres betűvésőjének, Garamond Claude-nak a tiszteletére történt. A németalföldi könyvnyomtatók a kilencpontos betűnagyságot nevezik így; mi, az osztrákok és a délnémetek a tízpontosat. Az északnémetek a *garmond* helyett a *Corpus* elnevezést használják, ami valószínűleg valami *corpus* juristól vette az eredetét.

Garamond Claude (1480–1561) kitűnő francia betűmetsző és nyomdásznak köszönhetjük az egyik legszebb antikva típusat, amely több mint négy évszázad után is máig használt könyvbetűnk. Garamond kora ifjúságában ismerkedett meg a betű művészetével. Mestere Geoffroy Tory volt. Garamond 1450-ben alkototta meg görög típusait. Néhány évvel később jelent meg antikvája, a hozzávaló kurzív betűvel. Legszebb reneszánsz kori betűi a Velencei an-

tíkvák voltak. Egész sorát metszette az igen jól olvasható szép betűtípusoknak. A tízpontos betűnagyságot órára nevezzük garmondnak.

♦ A *ciceró* elnevezést Schöffer Péternek köszönhetjük, aki 1465-ben ilyenforma nagyságú betűkkel nyomtatta ki Cicero leveleit. A *media* vagy *mediális*, avagy németesen *mittel* – mint a neve is mutatja – eredetileg közép nagyságú betűt jelentett. Két-háromszáz esztendővel ezelőtt ugyanis mindössze hét betűnagysága volt a könyvnyomtatónak: a *petit*, *garmond*, *ciceró*, *mediális*, *tercia*, *textus* és *kánon*: ezek közt, mint látható, a *mediális* foglalta el a középső helyet.

Ez a magyarázat még valószínűbbé válik, ha a *tercia* elnevezésnek keressük az eredetijét. A szó latinul harmadikat jelent, s a *tercia* betűfokozat a hét között felülről számítva tényleg a harmadik. 1600 körül *biblia* elnevezése is volt a *terciának*, amely nevét okvetlenül valamely bibliáról, tán a Schöffer Péter 1462-ben készült mainzi bibliájáról kapta, melynek betűi nagyjából megegyeztek a *tercia* nagysággal.

♦ A *textus*, németesen *text* elnevezés talán még Gutenberg idejében keletkezhetett. A szó maga szöveget jelentett, és Gutenberg tényleg ilyen nagyságú betűkkel nyomtatta egyik bibliájának a szövegét.

A *Firmin Didot* nyomda

♦ A *kánon* és *misszále* elnevezések olyanformán keletkeztek, mint a *korpusz*, *brevier* és a *ciceró*. Bauer Frigyesnek van ugyan egy igen komoly ellenvetése e nézet ellenében; azt mondja ugyanis, hogy a *kánon* csak egy része lévén a *misszálénak*, rendszerint kisebb betűkkel nyomtatták, mint emezt, holott a tipográfiában a *kánon* betűnagyság nagyobb, mint a *misszále*. Ezt az ellenvetést meggyöngíthetjük azonban azzal a föltevessel, hogy a két elnevezés különböző helyen keletkezett. Ami elvégre, tekintve a nyomdászat rohamos elterjedését, nem lehetetlen.

Új vezérigazgató a Zrínyi Nyomda élén

Balogh Ádám (68) vezérigazgatóként az elmúlt négy évben új alapokra helyezte a Zrínyi Nyomdát, és egy nagyon sikeres fejlődési szakaszba juttatta. A Közép- és Kelet-Európa öt országában nyomdákat működtető EDS (Euro-Druckservice GmbH) leányvállalataival együtt Balogh úr a Zrínyi Nyomdát nemcsak Magyarországon, hanem a szomszédos országokban is jól pozícionálta. Az EDS-csoport üzleti lehetőségeinek a határokon túlra való továbbfejlesztéséhez igénybe veszi Balogh úr tapasztalatát. 2011. április 1-jétől Balogh úr a nemzetközi nyomdai szolgáltató csoport régiós értékesítési irodáinak koordinációs fele-

lősségét vette át, és ebben a funkciójában közvetlenül az EDS-csoport CEO-jának, Andreas Bernhardt úrnak számol be.

Utódjaként Borbás Gábort (34) bízta meg a vezérigazgatói feladatok ellátásával 2011. április 1-jétől. Borbás úr ebben a funkciójában közvetlenül az EDS-csoport CEO-jának, Andreas Bernhardt úrnak számol be.

Borbás Gábor 2008 márciusában csatlakozott a Zrínyi Nyomdához, mint gazdasági igazgató, és jelentős mértékben járult hozzá a nyomda gazdasági-piaci fejlődéséhez, illetve a csoporton belüli együttműködés továbbfejlesztéséhez.